

LIETUVIŲ TAUTOSAKOS POPULIARINTOJAS Jono Jablonskio gimimo 150-osioms metinėms

Jūratė Šlekonytė

Šiomet sukanka 150 metų, kai gimė žymus kalbininkas, lietuvių kalbos normintojas, svarbių lietuvių kalbai veikalų autorius, švietėjas, kultūros veikėjas Jonas Jablonskis.

Jonas Jablonskis gimė 1860 m. gruodžio 30 d. Kubilių kaime, netoli Kudirkos Naumiesčio. Motina tikėjosi sūnų tapsiant kunigu, tad visomis išgalėmis rūpinosi jo išsilavinimu. Pasimokęs tris žiemas pradžios mokykloje, jaunuolis įstojo į Marijampolės gimnaziją. Motinos viltims nebuvo lemta išsipildyti, mat 1881 metais aukso medaliu baigęs gimnaziją, Jablonskis įstojo į Maskvos universitetą studijuoti klasikinių kalbų – graikų ir lotynų. Tuo metu pasirodė pirmasis *Aušros* numeris, palikęs neišdildomą įspūdį Maskvoje susibūrusiems lietuviams. Netrukus Jablonskis ir pats ėmė rašinėti šiam leidiniui. Universitete jam didelę įtaką padarė profesorių kalbininkų Filipo Fortunatovo, Aleksiejaus Šachmatovo ir Fiodoro Koršo paskaitos. Tai turbūt buvo vienas stipriausių veiksnių, nulėmusių jaunuolio pasirinkimą tapti kalbininku.

1885 metais baigus universitetą, Jablonskiui nepavyko įgyvendinti ilgai brandintos svajonės – dirbti mokytoju Lietuvoje. Pagal tuometinės valdžios reikalavimus tokio pobūdžio specialistai galėjo dirbti tik už gimtojo krašto ribų. Jablonskio dirbta

Jonas Jablonskis grįžta namo
iš gimnazijos Gardine, 1913 m.
Nuotrauka iš Petkevičių šeimos archyvo

įvairiose vietose. Iš pradžių pavyko įsikurti Lietuvos pašonėje – Latvijoje, Mintaujos gimnazijoje. Ten jis dėstė lotynų ir graikų kalbas, subūrė lietuvius inteligentus, diskutavo įvairiais lietuvybės klausimais, platino lietuvišką spaudą. Dėl aktyvios veiklos už lietuvybę po kurio laiko buvo perkeltas į Revelį (Taliją). Čia jis užmezgė draugiškus santykius su gimnazijos direktoriumi Aleksandru Pogodinu. Rasti bendrą kalbą jiems nebuvo sunku, nes A. Pogodinas, būdamas aktyvus kalbininkas, 1893 metais lankėsi Žemaitijoje, užrašinėjo lietuviškas pasakas bei sakmes¹. Vėliau šiuos tekstus paskelbė Jonas Basanavičius rinkinyje *Lietuviškos pasakos įvairios*.

1903 metais, pavykus grįžti į Lietuvą, Jablonskis apsigyveno Šiauliuose. Čia jis bendravo su miesto jaunimu, mokė jį lietuvių kalbos, rinko kalbinę medžiagą. 1904 metais, panaikinus lietuvių spaudos draudimą, atsikėlė į Vilnių, redagavo lietuvišką spaudą – *Vilniaus žinias* ir *Lietuvos ūkininką*, vertė ir redagavo įvairias knygas. Vis dėlto didžiausias noras tebebuvo mokytojauti gimtajame krašte, kad galėtų įgyvendinti savo idėjas, susijusias su lietuvių kalbos puoselėjimu. Per didelius vargus Jablonskiui pavyko gauti lietuvių kalbos mokytojo vietą Panevėžio mokytojų seminarijoje. Nuolatiniai perkėlimai iš vienos Rusijos imperijos vietos į kitą jam buvo ne prie širdies, be to, ėmė šlubuoti sveikata, todėl į Panevėžį važiavo nusiteikęs, kaip jis prisimena, „tylėti ten susičiaupus, kaip pelė po šluota, į opesnią dalyką niekur ten nesikišti, kad valdžios žmonės galėtų <...> kiek įtarti ir vėl iškrapštydinti iš mokyklos“². Vis dėlto prasta sveikata ir laisvai samdomo mokytojo statusas, neužtikrinantis pastovios tarnybos, neleido jam ilgai užsibūti ir čia – dar teko mokytojauti Breste, Gardine, Veliže. Pirmojo pasaulinio karo audros jį nubloškė į Voronežą, kur buvo susispietęs nemažas būrelis lietuvių. Mokytojudamas Voronežo lietuvių gimnazijoje, Jablonskis ėmė aktyviai rūpintis lietuvių kalbos vadovėlių leidyba. 1916 metais jis parengė ir Petrapilyje išleido dviejų dalių lietuvių kalbos skaitinių knygutę *Vargo mokyklai*, po poros metų – ir jos priedą *Mūsų žodynėlis*. Be pedagoginės veiklos, jis užsiėmė ir lietuvių kalbos reikalais – pradėjo rašyti lietuvių kalbos gramatiką, kurią baigė grįžęs į Vilnių 1919 metais. Rašė daug straipsnių laikraščiams.

Susikūrus nepriklausomai Lietuvos valstybei, Jablonskis galėjo daugiau atsidėti mokslo reikalams. Atskirais leidiniais išėjo lietuvių mokslui svarbūs jo veikalai: *Lietuvių kalbos sintaksė* (1911), *Lietuvių kalbos gramatika* (1922), *Lietuvių kalbos vadovėlis* (1925), *Linksniai ir prielinksniai* (1928).

Ne visus sumanymus Jablonskiui pavyko įgyvendinti. Iki paskutinio atodūσιο išlikęs „skaisčios galvos“ ir aktyviai besirūpinęs kalbos dalykais, sunkių ligų palaužtas, 1930 m. vasario 23 d. jis tyliai užgeso Kaune.

Per savo gyvenimą kalbininkas išspausdino daugiau kaip 460 straipsnių, išleido šešis gramatikos vadovėlius, išvertė daugybę knygų. Bene didžiausias Jablonskio, kaip kalbininko, nuopelnas yra bendrinės lietuvių kalbos norminimas, jo suformuluoti principai ir dabar nėra praradę reikšmės. Jis apvalė bendrinę lietuvių kalbą

¹ Leonardas Sauka. Žemaičių ir aukštaičių pasakos „Lietuviškų pasakų įvairių“ II tome, kn.: *Lietuviškos pasakos įvairios*, kn. 2, surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas, Leonardas Sauka, (*Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka*, kn. 2), Vilnius, 1995, p. 5.

² Aleksandras Merkelis. *Jonas Jablonskis: Biografija*, Kaunas, 1930, p. 23.

nuo daugybės barbarizmų, sukūrė daug lietuviškų matematikos terminų, pavyzdžiui, aritmetikos veiksmų, trupmenos narių pavadinimus, pirmasis ėmė vartoti būdvardžius *apytikris*, *lyginis*, *nelyginis*, veiksmažodžius *apibrėžti*, *kisti*, *skaičiuoti*, *spręsti*. Kalbos moksle įvedė linksnių pavadinimus, sugalvojo terminus *kablelis*, *kabutės*, *šauktukas*, *klaustukas*, sakinio dalių pavadinimus.

Jonas Jablonskis rūpinosi mokyklų vadovėliais, dalyvavo konkursinėse komisijose, svarstančiose lietuviškų vadovėlių kokybę, konsultavo vadovėlius rašiusius Ksaverą Sakalauską-Vanagėlį ir Augustiną Jakučionį.

Glaustai apžvelgę svarbiausius kalbininko biografijos faktus, apsistosime ties jo ryšiais su tautosaka. Koks Jono Jablonskio ryšys su lietuvių tautosaka? Tuoj po lietuviškos spaudos draudimo atšaukimo, 1905 metais pasirodė Jablonskio sudarytas rinkinėlis *Lietuvių pasakos*³. Tai tuo metu ėjusios *Aušros* priedas. Pažymėtina, kad leidinio pasirodymo aplinkybės nebuvo atsitiktinės – ką tik panaikintas spaudos lietuviškais rašmenimis draudimas Jablonskiui tapo tiesiogine paskata imtis atviros veiklos. Dirbti lietuviybės labui pasidarė gerokai saugiau, tad jis netruko parengti nedidelės apimties leidinėlį. Atrodytų keista, kodėl tokiu metu, kai dar kiekvienoje troboje galėjai išgirsti autentiškai natūralioje aplinkoje vakarais porinant įvairias istorijas, vaikams leidžiamos pasakos. Vis dėlto rinkinėlis išleistas neatsitiktinai. Jablonskiui, uoliam pedagogui ir lietuviybės skatintojui, itin rūpėjo vaikus lavinti taisyklinga rašytine lietuvių kalba. Suprasdamas tautosakos svarbą ir aktualumą augančio vaiko gyvenime, kalbininkas specialiai atrinko liaudies kūrinius ir pateikė jaunajam skaitytojui. Knygelė pasirodė labai paprastu pavidalu. Jos formatą lėmė riboti finansai, be to, matyt, norėta, kad nepriteklių kamuojamos šeimos galėtų kuo pigiau nusipirkti lietuviško žodžio nešėją. Pervertę trapų leidinėlį, tik pačiam gale aptiksime kuklų įrašą: „Paaiškinimas („Prakalbos“ vietoje)“. Čia Jablonskis supažindina su pasakų šaltiniais. Jos užrašytos to meto gerai žinomų šviesuolių, lietuvių aktyvistų: L. Didžiulienės, St. Žiupsnio, M. Slančiausko, J. Jasulaičio, D. Širvydo. Kaip pripažino parengėjas, rinkinėlio medžiaga nėra originali, visi kūriniai imti iš neseniai spausdintų leidinių: J. Basanavičiaus *Lietuviškų pasakų įvairių*, *Peterburgo Mokslo akademijos darbų*, *Ūkininko*, *Aušros*. Jablonskis rašo, kad didžiuma tarnybių palikta, tačiau kadangi rinkinėlis skirtas vaikams, tai vietomis rinkinio pasakų kalba „apdirbta ir rašyba maždaug išlyginta“. Iš tiesų, pasklaidę knygelę pastebėsime, kad kalbininko rankos čia nemažai prisiliesta: sunorminta teksto rašyba lengvai atpažįstama šiuolaikiniam skaitytojui ir tik kur ne kur rasime žodžių, kuriuos dabar laikytume parašytus su klaidomis, pavyzdžiui, ne „oška“, bet „oška“, ne „suzyzė“, bet „suzizė“, ne „akys“, o „akįs“ ir t. t. Taip pat matome, kad kūriniai atrinkti kryptingai, turint aiškų tikslą – ugdyti jaunosios kartos moralę, savosios kultūros, aplinkos pažinimą. Čia nemažai rasime etiologinių sakmių („Kodėl šuo neapkenčia katės ir katė pelės?“, „Kodėl kiškio lūpos perplėštos?“, „Kurmis ir pieslys“, „Kodėl gandro ant nugaros juodas lopinys?“, „Varlės, saulė ir Dievas“ ir kt.). Šie glausti liaudiškos filosofijos perliukai ne tik naiviai, pagal valstiečio į gamtą orientuotą pasaulėžiūrą paaiškina įvairių gyvastelių kilmę, bet ir atspindi tam tikras moralės normas,

³ *Lietuvių pasakos: Vaikų rinkinys*, Vilnius, Juozapo Zavadzko spaustuvėje, 1905.

skiepijamas vaikams nuo pat mažumės. Įdėta čia ir pasaka apie gyvūnus („Vilkas ir lapė“), pora formulinių pasakų („Senutė ir katiniukas“, „Vištytė ir gaidžiukas“), melų, buitinė, stebuklinė pasaka apie trijų brolių nutikimus („Tris broliai“), novelinių pasakų („Kaip vienas neturtingų tėvų vaikas visus pirklio turtus paveldėjo“, „Kodėl aš nieko neturiu?“). Vis dėlto didžiausią kūrinių dalį sudaro pačios žinomiausios ir mėgstamiausios – stebuklinės pasakos. Čia randame tokius kūrinius, kurie dabar įvardijami kaip lietuvių tautosakos aukso fondo pagrindas („Devynkalvis“, „Nyksčiukas“, „Du riešai du kubili“, „Našlaitė Elenytė ir Joniukas-aviniukas“, „Devyni broliai ir jų sesuo Elenytė“, „Jurgiukas ir Elenytė“, „Vandenų-Rankšluosčių-Įnagių dvaras“, „Gulbė karaliaus pati“, „Apie dvyliką brolių, juodvarniais lakstančių“, „Sigutė“). Šie ir kiti kūriniai ne tik buvo įtraukiami į vėliau pasirodžiusias mokinių chrestomatijas, bet, tikėtina, sulaukė ir grįžtamojo ryšio – iš rašytinių šaltinių vėl grįžo į žodinę tradiciją, perskaitytas pasakas sekant vaikams.

Kaip jau minėta, Pirmojo pasaulinio karo metu pasirodė dvi vadovėlio *Vargo mokyklai*⁴ dalys. Ši chrestomatija daugelį metų buvo pagrindinė knyga, iš kurios gimtosios kalbos mokėsi vidurinės mokyklos žemesniųjų klasių mokiniai. Jablonskis buvo vienas iš šių knygelių sumanytojų ir bendraautorių, nuoširdžiai prisidėjęs prie jų išleidimo. Didžio pedagogo, didakto mintys sukosi apie tai, kad mokiniams žinios turi būti perteikiamos nuosekliai, mokyti reikia sąmoningai, o mokomąją medžiagą, mokymo metodus parinkti tokius, kad žadintų vaiko mąstymą, parengtų jį savarankiškam gyvenimui. Šias ir kitas idėjas nesunkiai išvelgsime paanalizavę abiejų chrestomatijos dalių turinį. Pirmoji chrestomatija pasirodė gana kuklios apimties, tik 96 puslapių, jaučiant tam tikrą padėties neapibrėžtumą ir neiškią savo darbo ateitį. Slogias nuotaikas kėlė nepalankios to laikotarpio sąlygos – leidinys pasirodė karinės nesantaikos metu. Be to, jaučiama tolimesnė atskirtis nuo gimtojo krašto, nepaprastas tėvynės, kurios labai dirbama, ilgesys. Kartu prasiveržia viltis, tikėjimas veiklos perspektyva. Tai aiškiai išskaitome jo rašytoje pratarmėje⁵:

Esame pasiryžę leisti atskirais sąsiuviniais skaitymų šių dienų mokyklai. Ilgainiui iš jų susidarys, tikimės, namaža dalykėlių, kurie tiks ir lietuvių kalbos mokslo reikalui mokykloje. Tais skaitymais, kol čia nieko tam kalbos mokslo reikalui neturime, norime naudotis jau ir dabar įvairiose šių dienų mokyklose.

Ateities mokykla mums, kaip ir kitiems, dar neiški, ir rašyti dabar pat jos reikalui ištisa kalbos mokslo „chrestomatija“ – apie gramatikos vadovėlį čia nekalbame – rodos lyg ankstoka. Antra vertus, nežinome nė kaip ilgai čia gludėsime, atskirti nuo savo Motinos ir nuo gyvųjų jos reikalų. Taigi duodame šiuo tarpu tiek, kiek patys įstengiame, čia būdami, padaryti, ir tą, kas mums rodo si ir šių dienų mokyklai labai reikalinga.

Po karo mūsų darbas nebesunku bus suvartoti, mums rodo si, ir vienos kitos naujosios mokyklos reikalui: kas netiks – bus atmesta, kas tiks – bus imama iš jos kalbos ir šiaipjau reikalui.

Būrelio mokytojų vardu –
J. Jablonskis

⁴ *Vargo mokyklai: Būrelio mokytojų rinkinys kalbos mokslo reikalui*, d. 1–2, Petrapilis: „Lietuvių spaustuvė“ centr. Lietuvių draugijos komiteto nukentėjusiems dėl karo šelpiti, 1916.

⁵ *Ten pat*, p. 94.

Didesnę leidinio dalį sudaro to meto lietuvių rašytojų trumpi kūrinėliai, mokinius turėję patraukti savo vaizdinga kalba ir aiškiai išreikšta didaktine mintimi (Žiupsnelio, Žemaitės, Šatrijos Raganos, Jono Biliūno kūrinėliai), bei vertimai iš kitų kalbų, tarp kurių paminėtinos ištraukos iš Edmondo de Amičio *Mokinio dieneraščio*. Į chrestomatiją įtrauktos ir minėtame vaikų pasakų rinkinėlyje publikuotos pasakos bei sakinės. Atrinkti aštuoni, leidėjų nuomone, patys gražiausi ir vertingiausi kūriniai. Tautosakos skiltis papildyta dešimčia dainų tekstų, 25 mįslėmis, 547-iomis patarlėmis bei priežodžiais.

Antroji chrestomatija yra trigubai didesnė, net 272 puslapių, joje gerokai daugiau lietuvių rašytojų kūrinėlių (Žemaitės, Prano Mašiotio, Antano Kriščiukaičio-Aišbės, Vaižganto), nemaža įdėta ir verstinių kūrinių (E. de Amičio, Levo Tolstojaus, Charles'io Perrault, Hanso Kristijano Anderseno, brolių Grimmų). Pastarieji dėti tikslingai, mat kūrinius iš įvairių kalbų vertė Jablonskio globojami mokiniai. Mokytojas tokiu būdu lavino jų lietuvių kalbos įgūdžius, o kartu ir ugdė kaip būsimus vertėjus. Matome, kad taip į chrestomatiją pakliuvo kitų tautų visoje Europoje tuo metu populiarus folkloro. Nepamirštas ir savas – lietuvių liaudies – žodis: leidinyje skelbiama netoli dvidešimties pasakų, sakmių, spausdintų *Lietuvių pasakų* rinkinėlyje ir nepatekusių į pirmąją chrestomatijos dalį. Vėliau šie kūrinėliai keliavo iš chrestomatijos į chrestomatiją, tapę pedagoginės literatūros klasika, dar ir šiandien dažnai naudojami pradinukų literatūros vadovėliuose.

Dvitomė chrestomatija sulaukė ir priedo. Po dvejų metų pasirodė *Vargo mokyklos* žodynėlis⁶. Jame autorius aiškina sudėtingesnius chrestomatijos žodžius, sunkiau suprantamus, kaip jis pats teigia, „mokiniam, kurie išsiblaškę Rusuose mokslus eina“.

Tokios tad Jono Jablonskio sąsajos su lietuvių tautosakos tradicija. Aktyviai plėtodamas lituanistinį bei pedagoginį darbą šis šviesuolis į lietuvių folkloristiką įnešė nemenką savo indėlį.

⁶ *Mūsų žodynėlis: „Vargo mokyklos“ priedėlis*, surinko Rygiškių Jonas, „Lietuvių spaustuvė“ Voroneže, 1918.